

DRAGA ZEC
(Itaka, SAD)

O STRUKTURI SLOGA U SRPSKOM JEZIKU

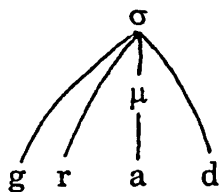
Cilj ovog rada je formalna analiza sloga u srpskom jeziku. Principi koje predlažemo pozivaju se na sonornost glasova, svojstvo koje bitno utiče na njihovu poziciju unutar sloga. Ovim principima reguliše se vezivanje segmenata za periferne delove sloga, uzlaz i kodu, kao i za njegov centralni deo, u kojem element nižeg reda, mora, vezuje najsonornije glasove u slogu i, ujedno, služi i kao mera njegove težine.

I

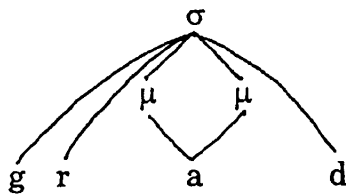
Slog je prozodijska jedinica sa složenom unutrašnjom strukturom u kojem, kao element nižeg reda, figurira primitivna subsilabička jedinica *mora*.¹ U formalnoj reprezentaciji (1), μ čvor, kojim je predstavljena mora, nalazi se pod neposrednom dominacijom σ čvora, kojim je predstavljen slog. Mora služi i kao mera težine sloga: lak slog poseduje jednu moru, kao u (1)a, a težak dve more, kao u (1)b.

1.

a.

b.

Supsilabička jedinica mora jasno razgraničava centralni i periferni deo sloga, ili, tačnije rečeno, glasove vezane za centralni, i one vezane za njegov periferni deo. Formalna razlika između centra i periferije se ogleda

¹ Reč je o moraičkoj teoriji sloga, čija je osnovna prednost u odnosu na druge teorijske pristupe što omogućava krajnje jednostavnu formalnu analizu ovog prozodijskog konstituenta (up. Hajman 1984, Hejz 1989, Zec 1995).

u tome što glasovi pod neposrednom dominacijom μ čvora (a u (1)a i (1)b) pripadaju centralnom, a oni pod neposrednom dominacijom σ čvora (g , r i d u (1)a i (1)b) pripadaju perifernom delu sloga.

Mada je podela na centralni i periferni deo sloga univerzalni aspekt silabičke strukture, organizacija unutar centralnog, ili unutar perifernih delova, nije. U svom centralnom delu slog može da sadrži jednu ili dve more, što omogućava kontrastiranje lakih i teških slogova. Jezici mogu, ali i ne moraju da koriste ovaj kontrast. Pored situacije kakvu nalazimo u engleskom, latinskom ili, kao što smo videli, u srpskom, gde se javljaju i laki i teški slogovi, postoje i jezici kao ruski, čiji fonološki sistem ne uključuje ovaj kontrast i u kojima slog može da sadrži najviše jednu moru.

Centralni deo, čije je prisustvo u slogu obavezno, ima uniformnu strukturu, dok periferni delovi — uzlaz, na levoj margini, i koda, na desnoj — mogu znatno da variraju. Od dva periferna dela, uzlaz je obavezan strukturni deo sloga: nema jezika čiji slogovi ne dopuštaju prisustvo konsonanta u uzlaznom delu. Ali, struktura uzlaznog dela može da varira: u nekim dijalektima arapskog, na primer, slog obavezno poseduje uzlazni deo (up. Blevinz 1995 i Hejz 1995), u engleskom uzlaz može da izostane samo u slogu na početku reči, dok u jezicima kao što je srpski uzlaz može da izostane ne samo u slogu na početku reči, kao u *at* ili *ime*, nego i u sredini, kao u drugom slogu reči *neon*.

Ako uporedimo dva periferna dela, uočavamo značajnu asimetriju: za razliku od uzlaza, koda nije obavezan strukturni deo sloga. Pored jezika u kojima se dopušta prisustvo konsonanta u kodi, kao što je slučaj u engleskom, ruskom ili japanskom, ima i onih u kojima nije dopušten konsonant na kraju sloga; onih, dakle, u kojima su slogovi obavezno otvoreni, kao što je na primer fidžijski jezik (up. Hejz 1995). Srpski jezik, koji ima i otvorene i zatvorene slogove, očito pripada prvoj grupi.

II

Principe grupisanja glasova u slogove treba podeliti na one kojima se reguliše centralni deo sloga i one kojima se reguliše njegova periferija. I jedni i drugi počivaju na sonornosti glasova, fonološkom svojstvu koje se može bliže odrediti kao prominentnost ili zvonkost, koju glasovi poseduju. Sonornost se predstavlja u obliku skale, kao u (2), gde je stepen sonornosti glasa pokazan mestom na skali: vokali su najsonorniji a opstruenti najmanje sonorni, dok su sonanti manje sonorni od vokala a više od opstruenata.²

² Sonornost kao značajno svojstvo glasova pominje se još kod Jespersena i Sosira, a među novijim studijama značajne su sledeće: Huper 1976, Selkirk 1984 i Klements 1990.

2. Skala sonornosti

vokali sonanti opstruenti

Pored opšte skale u (2) moguća je i detaljnija specifikacija segmenata po stepenu sonornosti unošenjem, na primer, dodatne podele među sonante, na likvide i nazale i među opstruente, na frikative s jedne, i plozive i afrikate, s druge strane. Za adekvatnu analizu srpskog jezika neophodno je dalje podeliti klasu likvida na laterale i *r*, gde je glas *r* sonorniji od laterala.

Raspored glasova unutar sloga određen je njihovom relativnom sonornošću: centralni deo sloga je i njegov najsonorniji deo, dok sonornost postepeno opada prema periferiji. Ako uzlaz sloga definišemo kao niz segmenata pod σ čvorom, za kojim neposredno sledi segment vezan za μ čvor, a kodu odredimo, simetrično, kao niz segmenata pod σ čvorom, kojem neposredno prethodi segment vezan za μ čvor, onda se, u srpskom jeziku, relativna sonornost segmenata u uzlazu i kodu reguliše sledećim principima.³

3. Vezivanje segmenata za uzlaz:

U nizu $s_i s_j$, gde su s_i i s_j vezani za čvor σ u uzlazu sloga, s_i ne može da poseduje viši stepen sonornosti od s_j .

4. Vezivanje segmenata za kodu:

U nizu $s_i s_j$, gde su s_i i s_j vezani za čvor σ u kodu sloga, s_j ne može da poseduje viši stepen sonornosti od s_i .

Glasovi se grupišu u slogove u domenu prozodijske reči, tako da njen početak odgovara levoj, a njen kraj, desnoj margini sloga. Principom (3) tačno se određuju dvočlane suglasničke grupe na početku reči, što je ujedno i uzlaz prvog sloga. Moguće su kombinacije dva opstruenta, kao *pt* (*ptica*), *bd* (*bdeti*), *sp* (*spisak*), *zb* (*zbir*), *st* (*stan*), *zd* (*zdanje*), *sk* (*skok*), *zg* (*zgodna*); opstruenta i sonanta, kao *pr* (*prag*), *br* (*briga*), *pl* (*pluć*), *bl* (*bled*), *dv* (*dva*), *tv* (*tvor*), *dr* (*drugi*), *tr* (*tri*), *dl* (*dlan*), *tl* (*tlo*), *gv* (*gvožđe*), *kv* (*kvaka*), *gr* (*grad*), *kr* (*krava*), *gl* (*glas*), *kl* (*klen*), *sl* (*sлом*); i malobrojne kombinacije dva sonanta, kao *vr* (*vreo*), *vl* (*vlast*), *mr* (*mrak*), *ml* (*mład*), *mlj* (*mljackati*), *mn* (*mnogo*), *mnj* (*mnjenje*).⁴ Međutim, ne javljaju se kombinacije sonanta i opstruenta: nema, dakle, reči kao **lsom* ili **rgad*.⁵ Tročlane inicijalne grupe

³ Ako je više od dva segmenta vezano za σ čvor u uzlazu ili u kodu, onda svaki par segmenata koji stoje u neposrednom susedstvu mora da zadovolji relevantan princip, ili (3), ili (4).

⁴ Surdučki 1964 daje detaljan popis konsonantskih grupa u našem jeziku. Videti komentare i dopune u Ivić 1967.

⁵ Ovde smo unekoliko uprostiti situaciju u srpskom jeziku, uzimajući u obzir samo osnovne konsonantske klase, opstruente i sonante i njihovu uzajamnu distribuciju. Iz per-

svode se na kombinacije dvočlanih grupa: tako se grupa *str* (*strana*) sastoji od *st* i *tr*, obe moguće dvočlane grupe po principu (3). Finalne grupe, koje odgovaraju kodi poslednjeg sloga, uglavnom se javljaju u pozajmljenicama, sa izuzetkom *st* (*vlast*), *zd* (*drozd*), *št* (*tašt*), *žd* (*vožd*) i *rd* (*gord*). U stranim rečima nalazimo *pt* (*koncept*), *ps* (*gips*), *kt* (*akt*), *ks* (*keks*), *sk* (*kiosk*), *ft* (*lift*), *mb* (*romb*), *rb* (*adverb*), *rk* (*park*), *lt* (*pult*), *lk* (*talk*), *ls* (*puls*), *nt* (*front*), *nd* (*fond*), *nk* (*tenk*), *ng* (*rang*). Sve konsonantske grupe u finalnoj poziciji, i one u domaćim i one u stranim rečima, poštuju princip (4), kojim se ne dopušta rast sonornosti u kodi. Isto važi i za tročlane konsonantske grupe, koje se i u kodi, kao i u uzlazu, mogu svesti na dve dvočlane grupe: *nkt* (*instinkt*) sadrži grupe *nk* i *kt*, obe saglasne sa principom (4).⁶

Bilo koja od dvadeset pet konsonantskih fonema može stajati samostalno i u uzlaznom delu sloga i u kodi, kao i u bilo kojoj intervokalskoj poziciji (up. Surdučki 1964: 160, Ivić 1967: 236). Konsonantske grupe u intervokalskoj poziciji predstavljaju ili samo uzlaz nekog sloga ili kombinaciju kode i uzlaza i zato su, i u ovom slučaju, moguće kombinacije određene principima (3) i (4).⁷

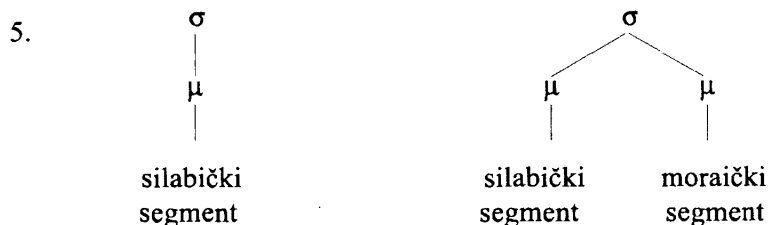
spektive sonornosti, opstruenti predstavljaju jedinstvenu klasu: i *sp* i *ps* su, na primer, moguće kombinacije u uzlaznom delu sloga, što sugerira zaključak da su plozivi i frikativi jednaki po sonornosti. Sonanti se, međutim, moraju podeliti na bar dve potklase, nazale i likvide, da bismo objasnili sledeće asimetrije u distribuciji: *ml* (*mład*) i *mr* (*mrak*) su mogući nizovi u uzlaznom delu sloga, a **lm* i **rm* nisu. Ako likvidi poseduju viši stepen sonornosti od nazala, onda su nizovi **lm* i **rm* isključeni principom (3). (O nedopuštenim konsonantskim kombinacijama u kojima nema ogrešenja o principe (3) i (4) videti belešku 7.)

⁶ U ovom kontekstu, od posebnog je značaja sledeće zapažanje Pavla Ivića (Ivić 1967: 232): „Ne postoje ... sekvence zvučni + sonant + zvučni ili bezzvučni + sonant + bezzvučni. Ovo proizilazi iz generalnog pravila da *sonant u srpskohrvatskom jeziku ne sme biti odvojen šumnim konsonantom od vokala koji čini jezgro datog sloga*. U ovakvim slučajevima šumni konsonant bi raskidao kontinuitet između dva nosioca najveće sonornosti u slogu, vokala i sonanta.“

⁷ Principi (3) i (4) nisu i jedini kojima se regulišu moguće konsonantske kombinacije. Postoje tri opšta tipa fonotaktičkih ograničenja, koja nisu u vezi sa sonornošću, a odnose se na kombinacije konsonanata, kombinacije vokala, i kombinacije konsonanata i vokala. U našem jeziku nalazimo samo prvi tip ograničenja; vokali se slobodno kombinuju i sa konsonantima, i među sobom (up. Ivić 1968b). Postoje, međutim, brojna fonotaktička ograničenja na konsonantske grupe. Opstruentske grupe mogu sadržati ili samo zvučne, ili samo bezzvučne, članove i u uzlazu i u kodi (i u intervokalskoj poziciji koja obuhvata kodu i uzlaz), čime je već isključen veliki broj kombinacija. U uzlazu su nedopuštene neke kombinacije konsonanata sa istim mestom tvorbe: grupe **pv*, **bv*, **pm*, **bm*, s dva labijala, ili sonantske grupe **nl*, **lr*, **nr*, gde se kombinuju dva alveodentala. Grupe **pk*, **bg*, **kp*, **gb* isključene su, verovatno, zbog artikulacionih kombinacija nedopuštenih u srpskom jeziku, dok grupe *pt*, *bd* i *mn* predstavljaju dopušten, a grupe **tp*, **db* i **nm* nedopušten redosled labijalne i alveodentalne artikulacije. Afrikati se ne kombinuju među sobom ni u

III

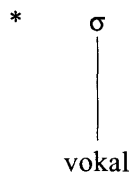
Uloga sonornosti je nešto drukčija u centralnom delu sloga nego na njegovoj periferiji. Jedina mora u lakom slogu, i prva u teškom, ima privilegovan status: za nju je, kao što je pokazano u (5), vezan silabički segment, onaj bez kojeg slog ne bi mogao da opstane.

Silabički segment mora da zadovolji minimalni prag sonornosti karakterističan za dati jezik.⁸ U srpskom jeziku samo vokali i likvida *r* pripadaju skupu silabičkih segmenata. Niz *tfikt*, na primer, nije moguća reč srpskog jezika jer ne sadrži nijedan silabički segment i zato ne može da se podeli u slogove, dok nizovi *taf.tekt* i *trf* predstavljaju moguće, mada ne i realizovane, reči srpskog jezika, pošto se mogu bez ostatka podeliti na slogove čiji su najsonorniji segmenti vokali ili *r*.

Iako i vokali i *r* pripadaju skupu silabičkih segmenata, među njima postoji i jedna značajna razlika. Ako se u nizu glasova javi vokal, on će nezostavno biti vezan za prvu moru u slogu, mada, kao što je pokazano u (1), može dodatno biti vezan i za drugu moru. Ali vokal ne može biti vezan direktno za σ čvor pošto, kao član najsonornije grupe segmenata, uvek mora biti vezan za centralni deo sloga; ovo ograničenje formulisano je u (6):

6. Vokal se ne može vezati direktno za σ čvor:

uzlazu ni u kodi; u retkim intervokalskim grupama (*plamičci*, *noćca*), dva afrikata pripadaju različitim slogovima. O ograničenoj distribuciji afrikatskih grupa, videti Ivić 1967: 235.

⁸ Skup silabičkih segmenata varira od jezika do jezika, ali, gledano iz tipološke perspektive, postoje znatne podudarnosti. Vokali pripadaju skupu silabičkih segmenata u svim jezicima, a ono što varira jeste da li konsonanti mogu da budu slogotvorni i, ako mogu, u kojoj meri se udaljavaju, po stepenu sonornosti, od vokala. Tako su u italijanskom i

Međutim, glas *r* može biti vezan i za periferiju, i za centar sloga. Pošto ne pripada klasi najsonornijih segmenata, ovaj glas može biti nosilac sloga samo ako ga nijedan segment u neposrednom okruženju ne nadmašuje svojom sonornošću. Ovo je izraženo sledećim principom:

7. Segment vezan za prvu moru sloga

- (i) obavezno pripada skupu silabičkih segmenata (koji uključuje vokale i *r*) i
- (ii) ne sme da poseduje niži stepen sonornosti ni od segmenta koji mu neposredno prethodi, ni od segmenta koji mu neposredno sledi.

Glas *r* zadovoljava prvi uslov principa (7) u svim kolokacijama, a drugi, samo u nekima: slogotvoran je u (8)a, gde zadovoljava oba uslova, a nije u (8)b, gde zadovoljava prvi, ali ne i drugi uslov, pošto za njim sledi vokal, koji poseduje viši stepen sonornosti (granica sloga je obeležena tačkom).

8. a. ža.nɾ b. žan.ra

Primeri u kojima je *r* slogotvoran glas su *rt*, *rđa*, *kɾš* i *smɾt*, a u kojima nije *kornjača*, *strog* i *bura*. U drugom skupu primera, uz glas *r* stoji bar jedan segment koji poseduje viši stepen sonornosti.⁹ Vokali *će*, naravno, uvek zadovoljiti princip (7), jer se nikad neće naći uz segment koji je od njih sonorniji. To se neće dogoditi čak ni kad se u nizu jave dva susedna vokala, kao u *ne.on* i *pa.uk*: i jedan i drugi vokal u nizu biće, dakle, nosioci sloga.¹⁰

Po svojim fonološkim obeležjima glas *r* pripada klasi konsonanata, a iz ovoga sledi, naravno, da u odnosu na vokale poseduje niži stepen sonornosti i da će zato biti podložan ograničenjima vezanim za princip (7). A da glas *r* pripada klasi konsonanata bez obzira na to da li je vezan za centar ili za periferiju sloga, jasno se može pokazati njegovom distribucijom.

ruskom slogotvorni samo vokali, u slovačkom vokali i likvidi, u engleskom vokali i svi sonanti i, najzad, u jednom od dijalekata berberskog jezika, vokali i svi konsonanti, kako sonanti tako i opstruenti (up. Zec 1995).

⁹ Oblik *zaɾđati*, u kojem slogovno *r* stoji neposredno uz vokal, ogrešuje se o princip (7). Od presudnog je značaja da se, u ovom primeru, slogovno *r* nalazi neposredno uz morfološku junkturu kojom se osnova deli od prefiksa i kojom se, očito, prozodijska reč deli na dva posebna domena silabifikacije.

¹⁰ Lehiste i Ivić 1967 daju ubedljive argumente da, u savremenom srpskom jeziku, dva susedna vokala pripadaju različitim slogovima. O istorijskom razvoju vokalskih grupa u srpskom videti Ivić 1968a, a o njihovoj distribuciji u savremenom jeziku videti Ivić 1968b.

Govoreći o kombinatoričkim mogućnostima slogovnog *r*, Pavle Ivić ukazuje na to da se ovaj glas ne može javiti u sledećim kombinacijama:¹¹

9. Nedopuštene kombinacije **konsonant + slogovno *r***

*j_r, *nj_r, *nr, *lj_r, *lr, *đ_r, *ć_r, *š_r, *č_r, *dž_r

Ivić dalje primećuje da „ova pojava ide u sistem distribucionih obeležja koja izdvajaju vokalno *r* iz reda običnih vokala u našem jeziku“ (Ivić 1967: 236). Dodaćemo da distribuciono ograničenje (9) jasno svrstava slogovno *r* među konsonante koji, za razliku od vokala, ne ulaze slobodno u međusobne kombinacije (videti belešku 7). Štaviše, za slogovno i neslogovno *r* važe ista distribuciona ograničenja (up. Ivić 1968a). U uzlazu sloga ne mogu se javiti sledeće konsonantske grupe koje sadrže *r*:¹²

10. Nedopuštene kombinacije **konsonant + *r*** u uzlazu sloga

*jr, *njr, *nj, *ljr, *lr, *đr, *ćr, *čr, *džr

Jedini niz pomenut u (9), ali ne i u (10), je grupa *šr*, koja se javlja isključivo u stranim rečima, kao *šraf* ili *šrapnel*.

Glas *r* podleže, dakle, istim distribucionim ograničenjima na početku sloga, bez obzira na to da li je vezan za njegov centralni ili periferni deo. Zaključićemo da u analizi treba odvojiti fonološka svojstva glasa *r* kao člana klase konsonanata od prozodijskih svojstava njegove slogovne varijante. „Vokalska“ svojstva slogovnog *r* pripisaćemo njegovoj poziciji u prozodijskoj strukturi: zato što je vezan za prvu moru sloga, ovaj glas nasleđuje od ove prozodijske jedinice svojstva kao što su akcenatska ili tonska prominentnost. Ali, bez obzira na to u kojoj prozodijskoj poziciji stajao, glas *r* na isti način ulazi u interakciju sa konsonantom koji mu prethodi. Konsonantske klase iza kojih se *r* ne može javiti su alveodentalni sonanti i svi palatalni glasovi, kako sonanti tako i opstruenti.¹³ Jedini izuzetak je palatal *ž*, koji može stajati ispred *r* bilo da je ovaj glas vezan za centar ili za periferiju sloga (*žrvanj*, *žreb*).¹⁴ Mada za ovo nema očiglednog

¹¹ Videti Ivić 1967: 236, a takođe i Ivić 1958b: 17–18, 1968b: 315.

¹² Suruđučki 1964: 161–163. Ivić 1967: 230 pominje, kao moguću, i konsonantsku grupu *čr* (*čreda*, *črez*), koju smo, kao izuzetno retku, ipak ubrojali među nedopuštene kombinacije.

* ¹³ Ivić 1968a. Ima međutim odstupanja u stranim rečima: u oblicima *žanr*, *žanra*, *n* se javlja i ispred slogovnog, i ispred neslogovnog *r*.

¹⁴ Za razvoj fonološkog sistema srpskog jezika karakteristično je eliminisanje grupe *žr* putem epenteze (*ždrebe*, *ždrelo*) (up. Ivić 1968a).

sinhronijskog objašnjenja, nema ni asimetrije između slogovnog i neslogovnog *r*.

Pored vokala *i* *r*, i ostali sonanti mogu da budu silabični: likvidi, kao u primerima *bicikl̩*, *ansamb̩l̩*, *singl̩*, *džentl̩men*, *Vl̩tava*, *P̩lzen*; i nazali, kao u *klovŋ*, *Idŋ*, *ak(t)ŋ tašna*.¹⁵ Ovo, međutim, nije karakteristično za naš književni standard i moguće je isključivo u rečima stranog porekla. Glasovi *l* i *n* su nosioci sloga u onim stranim rečima koje sadrže konsonantske grupe nesaglasne fonotaktičkim principima našeg jezika. Dakle, glas *l* je nosilac sloga u (11)a i (12)a zato što se oblici (11)b i (12)b ogrešuju o principe (3) i (4):

11. a. <i>ansamb̩l̩</i>	b. * <i>ansambl̩</i>
12. a. <i>vltava</i>	b. * <i>vltava</i>

Kao što je primetio Pavle Ivić, „[s]logovni izgovor ovde ističe upravo iz pravila da ovakva konsonantska grupa ne može postojati“ (Ivić 1967: 232).

Silabičnost glasova *l* i *n* u ovim primerima možemo objasniti time što, u okruženju u kojem se nalaze, poseduju najviši stepen sonornosti. Ovde očigledno deluje princip (7), tačnije, njegov drugi uslov. Glasovi *l* i *n*, kao i *r*, gube slogovnost kad se nađu uz vokal, kao u (13b) i (14b):

13. a. <i>ansamb̩l̩</i>	b. <i>ansambla</i>
14. a. <i>klovŋ</i>	b. <i>klovna</i>

Kada u jezik uđu nizovi koji nisu saglasni njegovim fonotaktičkim principima, kao što je ovde slučaj, onda postoje dve mogućnosti: jedna je da se niz prilagodi fonološkim principima datog jezika, a druga, da se dopuštanjem ogrešenja o postojeće fonološke principe proširi fond distribucionih mogućnosti. U slučaju slogovnog *l* i *n* dogodilo se i jedno i drugo. Pošto u srpskom nisu dopuštena ogrešenja o principe (3) i (4), nizovi kao oni u (11) i (12) su fonološki prilagođeni tako što su sonanti u nedopuštenim konsonantskim grupama interpretirani kao slogovni. Međutim, kako *l* i *n* ne pripadaju skupu silabičkih segmenata u srpskom jeziku, došlo je do odstupanja od prvog uslova principa (7). Postoje dva moguća razrešenja. Jedno je da pretpostavimo da su *l* i *n* u datoj kolokaciji promovisani u silabički status, uz povredu principa (7), da ne bi došlo do ogrešenja o principe (3) i (4). Drugo je da dopustimo mogućnost da strane reči imaju svoju specifičnu „podfonologiju“, u kojoj *l* i *n* pripadaju skupu silabičkih segmenata. U tom slučaju je, u datoj „potfonologiji“, zadovoljen princip (7).

Da zaključimo: u svojoj slogovnoj funkciji sonanti, za razliku od vokala, očigledno ne pripadaju jezgru fonološkog sistema srpskog jezika.

¹⁵ Đorđić 1931 i Ivić 1958b; takođe, Stanojčić i Popović 1995: 32.

Iako je u potpunosti uključena u fonološki sistem i deli prozodijska i kvantitetska svojstva vokala, slogovna varijanta glasa *r* ima, ipak, ograničenu distribuciju u morfološkim oblicima: ne javlja se u afiksima i klitikama i može se javiti najviše jedanput u reči (Ivić 1968a). Mnogo su ozbiljnija ograničenja u distribuciji slogovnog *l* i *n*. Ovi glasovi ne samo da se javljaju najviše jedanput u reči, nego se uopšte ne mogu javiti u jednosložnim rečima. I, za razliku od slogovnog *r*, slogovno *l* i *n* ni pod kojim uslovima ne mogu biti vezani za obe more u teškom slogu. Dakle, dok se za slogove čiji je nosilac *r* može reći da imaju unekoliko marginalan status, slogovi čiji su nosioci *l* i *n* su samo delimično integrisani u fonološki sistem srpskog jezika.

IV

Druga mora svojim prisustvom definiše težinu sloga, a segment vezan za nju, moraički segment (videti (5)), treba da zadovolji izvestan minimalni prag sonornosti. Dakle, principi koji regulišu vezivanje segmenata za drugu moru teškog sloga u suštini su iste prirode kao i principu za vezivanje segmenata za prvu moru.

Značajno je pomenuti univerzalno svojstvo da svi silabički segmenti u datom jeziku istovremeno pripadaju i moraičkom skupu. Kao što je pokazano u (15)a i (15)b, nosioci sloga vokal *e* i sonant *r* vezani su ne samo za prvu nego i za drugu, moru u slogu.

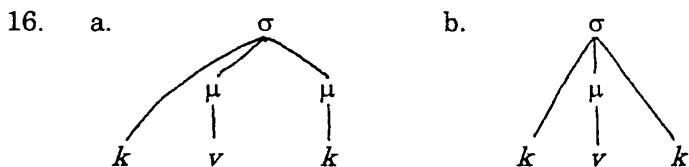

Kako svi vokali u srpskom jeziku mogu da budu dugi, dakle, mogu da budu vezani za obe more u teškom slogu, zaključićemo da vokali *i* i *r*, koji pripadaju skupu silabičkih segmenata, pripadaju takođe i skupu moraičkih segmenata. Ostaje, međutim, da utvrdimo da li, pored ovih, još neki segmenti pripadaju moraičkom skupu.¹⁶

Analiza strukture zatvorenih slogova u srpskom vodi zaključku da samo vokali *i* i *r* mogu da se vežu za drugu moru teškog sloga. Slogovi s dugim vokalom univerzalno pripadaju klasi teških slogova, ali slogovi koji sadrže kratak vokal za kojim sledi konsonat imaju strukturu (16)a u jezi-

¹⁶ Skup moraičkih segmenata univerzalno uključuje vokale, a može dodatno da sadrži ili samo neke ili sve konsonante. Mada skup moraičkih segmenata u datom jeziku može biti identičan skupu silabičkih segmenata ili brojniji od njega, moraički skup nikad nije manji od silabičkog (videti argumente u Zec 1995).

cima u kojima bar neki konsonanti pripadaju skupu moraičkih segmenata, a strukturu (16)b u onim jezicima u kojima se konsonanti ne mogu vezati za drugu moru teškog sloga.

U našem jeziku tačna struktura zatvorenog sloga je (16)b. Na ovo ozbiljno upućuje fonološki proces kojim se menja akcenatski tip jednog broja imenica u obliku genitiva plurala, obeleženog nastavkom *-a*. Imeničke paradigme se odlikuju ili promenom akcenta u ovom padeškom obliku, kao u (17), ili istim akcentom u svim padeškim oblicima, kao u (18):¹⁷

17. genitiv plurala	ostali padeški oblici
a. jèlĕnā	jèlen, jèlena, jèlenu; jèleni, jèlene, jèlenima
mālĭnā	mālina, mālĭnē, mālĭni; mālĭne, mālĭnama
kòlĕnā	kòleno, kòlena, kòlenu; kòlena, kòlenima
b. zùmbūlā	zùmbul, zùmbula, zùmbulu; zùmbuli, zùmbulima
pàrtĭjā	pàrtija, pàrtĭjē, pàrtĭji; pàrtĭje, pàrtĭjama
kòrmĭlā	kòrmilo, kòrmĭla, kòrmĭlu; kòrmĭla, kòrmĭlima
18. genitiv plurala	ostali padeški oblici
a. nārōdā	nārōd, nārōda, nārōdu; nārōdi, nārōdima
prĭlĭkā	prĭlika, prĭlĭkē, prĭlĭci, prĭlike, prĭlikama
b. vārĭnicā	vārĭnica, vārĭnicē, vārĭnici; vārĭnice, vārĭnicama
kòrnjāčā	kòrnjača, kòrnjačē, kòrnjači; kòrnjače, kòrnjačama

¹⁷ Ovdje neće biti reči o imenicama s nepostojanim *a*; mada i ova klasa imenica podleže fonološkim promenama u genitivu plurala, te promene su nešto drugačijeg tipa od onih koje su relevantne za ovaj rad.

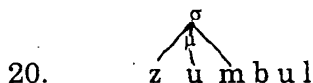
Da bismo eksplicitno pokazali pod kojim uslovima dolazi do promene akcenta u genitivu plurala, usvojićemo fonološko obeležavanje akcenta koje je predložio Pavle Ivić: silazni akcent se obeležava postavljanjem dijakritike neposredno ispred akcentovanog sloga, kao kod 'vatra (vātra), a uzlazni dijakritikom neposredno iza akcentovanog sloga, kao u je'len (jēlen).¹⁸ (Dužina vokala, i akcentovanih i neakcentovanih, obeležena je tradicionalnim znakom za nenaglašenu dužinu.) Zahvaljujući ovoj notaciji, postaje očigledno da je akcenatska promena u genitivu plurala zapravo pomeranje akcenta iz pozicije ispred poslednjeg sloga osnove, onog koji neposredno prethodi genitivnom nastavku *-a*, jedan slog ulevo, kao u (19):

19. Pomeranje akcenta u genitivu plurala:

- a. je'len-a → 'jelēn-ā (jēlēnā)
 b. zum'bul-a → 'zumbūl-ā (zūmbūlā)

Postaje, takođe, očigledno da je pomeranje akcenta moguće ako je prethodni slog lak, kao u (17), ali ne i ako je taj slog težak, kao u (18); u ovom drugom slučaju ne dolazi do pomeranja akcenta.

Za određivanje težine zatvorenih slogova, onih u (17)b, od ključnog je značaja to što akcent prelazi kako na otvoreni slog, u (19)a, tako i na zatvoreni slog, u (19)b. Ovo nas navodi na zaključak da su zatvoreni slogovi u (17)b laki, odnosno, da imaju strukturu (16)b, kao što je pokazano u (20):

Dakle, jedino fonološko obeležje teškog sloga u srpskom jeziku je vokalska dužina (uključujući naravno i dugo slogovno *r*). Oblici u (18), kod kojih ne dolazi do pomeranja akcenta u genitivu plurala, imaju svi težak prvi slog, koji može biti otvoren, kao u (18)a, ili zatvoren, kao u (18)b.

Postoji, međutim, jedna fonološka alternacija koja se može objasniti samo pod pretpostavkom da su u skup moraičkih segmenata uključeni vokali i svi sonanti, dakle, da je moraički skup brojniji od silabičkog. U nekoliko fonoloških konfiguracija promena vokalskog kvantiteta uslovljena je prisustvom sonanta.¹⁹ Jedan od slučajeva je da ispred izvesnih sufiksa (*-(a)n, -stv, -k, itd.*) dolazi do duženja vokala ako je poslednji konsonant u

¹⁸ Videti Ivić 1958a, 1965, 1976.

¹⁹ Up. Leskin 1911.

osnovi sonant, kao u *vêrni*, *sîlni*, *slâvni*, *bûrni*, *kŕvni*, *žêljni*, *čâjni* (up. *vê-ra*, *sîla*, *slâva*, *bûra*, *kŕvi* (gen. sg.), *žêlja*, *čâj*, gde je vokal osnove kratak); ali ne i kad je poslednji konsonant opstruent, kao u *čûdni*, *jâdni*, *ròbni*, *ròsni* (up. *čûdo*, *jâd*, *ròba*, *ròsa*). Ovaj proces dobija prirodno objašnjenje pod pretpostavkom da svi sonanti pripadaju skupu moraičkih segmenata i da stoga mogu potencijalno da se vežu za drugu moru sloga ako zadovolje princip (21):

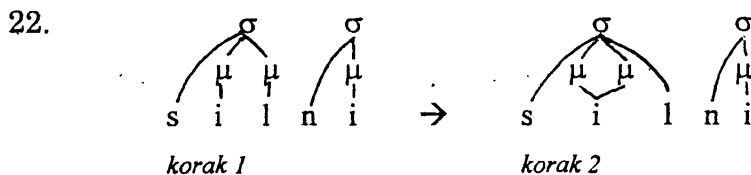
21. Segment vezan za drugu moru sloga

- (i) obavezno pripada skupu moraičkih segmenata (koji uključuje vokale i sve sonante) i
- (ii) treba da poseduje viši stepen sonornosti od segmenta koji mu neposredno sledi.

Ali koju funkciju ima princip (21) u srpskom jeziku kad se, kao što smo videli, sonant ne može vezati za drugu moru teškog sloga?

Zašto sonanti ne figuriraju kao moraički segmenti u teškom slogu objasniceo jednim strogim ograničenjem vezanim za slog u srpskom jeziku: najviše jedan segment može biti vezan za centralni deo sloga. Ali, mada ovo ograničenje važi za oblike koji predstavljaju konačan rezultat fonoloških operacija, ono ne važi i za sve faze fonološkog izvođenja.

Fonološka operacija nužna za izvođenje oblika u kojima dolazi do duženja vokala pred sonantom pokazana je u (22):²⁰

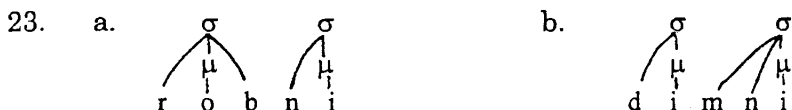

U prvom koraku se, prema principima (7) i (21), formiraju dva sloga, s tim što se *i* (u oba sloga) vezuje za prvu, a *l* za drugu moru. Ova konfiguracija se, u drugom koraku, transformiše u konfiguraciju u kojoj su obe more teškog sloga vezane za isti segment, a to je vokal *i*, koji pripada i silabičkom i moraičkom skupu. Segment *l* je, dakle, ustupio moru za koju je prvobitno bio vezan vokalu *i*, što je dovelo do njegovog kompenzatornog duženja.

Pogledajmo sad slučajeve u kojima ne dolazi do kompenzatornog duženja, pokazane u (23). Ako se osnova završava opstruentom, kao u *robni*,

²⁰ Izvođenje u (22) relevantno je za sve padeške oblike. U nominativu singulara *silan* duženje pred sonantom prethodi epentezi vokala *a*.

ne dolazi do duženja prethodnog vokala, što objašnjavamo time da opstruent ne pripada skupu moraičkih segmenata. Pošto je vokal *o* jedini segment u prvom slogu koji se može vezati za moru, ovaj slog je lak, sa opstruentom *b* vezanim za kodu, kao u (23)a. U primeru *dimni* u (23)b ne dolazi do duženja vokala, mada se osnova završava sonantom, zato što nije zadovoljen drugi uslov principa (21): sonant na kraju osnove nije sonorniji od konsonanta koji mu sledi i zbog toga ne može da se veže za drugu moru sloga. Rezultat je da prvi slog sadrži samo jednu moru, da je glas *m* vezan za uzlaz sledećeg sloga i da, naravno, ne dolazi do kompenzatornog duženja.

Dakle, u srpskom jeziku svi vokali i sonanti pripadaju skupu moraičkih segmenata. Mada ovo nije očigledno ako se oslonimo samo na oblike koji predstavljaju konačan rezultat fonoloških operacija, duženje pred sonantom predstavlja nesumnjiv indirektan dokaz da je moraički skup brojniji od silabičkog.

V

Principi silabifikacije koje smo predložili u ovom radu deluju u domenu prozodijske reči. Uz dodatni zahtev da svaki morfološki element u iskazu pripada nekoj prozodijskoj reči, principi (3), (4), (7) i (21) delovaće u domenu celokupnog iskaza. Da bi se isključila mogućnost parcijalne silabifikacije, gde bi prozodijska reč bila podeljena na valjane slogove, ali bi neki segmenti ostali izvan slogovne strukture, od presudnog je značaja, da se svaki segment u prozodijskoj reči obavezno veže za neki slog. Iscrpna silabifikacija unutar prozodijske reči odnosi se kako na one segmente koji pripadaju leksičkim oblicima tako i na one koji pripadaju klitikama. U tom kontekstu je značajan specijalan slučaj klitika koje se sastoje od konsonanta: u primeru *s prijateljem*, proklitika *s*, koja ne može sama da gradi slog, ulazi u inicijalni slog reči *prijateljem*, kao prvi konsonant u uzlazu. Pošto jedino klitike mogu imati oblik koji, izolovan, nije podložan silabifikaciji i pošto se klitike obavezno javljaju unutar prozodijske reči (up. Zec 1997), koja predstavlja domen silabifikacije, sledi da će klitike uvek biti uključene u neki slog. Zaključićemo da fonološki principi kojima se reguliše unutrašnja organizacija sloga presudno utiču na distribuciju glasova u prozodijskoj reči i, samim tim, u celokupnom iskazu.

LITERATURA

- Blevinz 1995: Blevins, Juliette. 1995. „The Syllable in Phonological Theory.“ Goldsmith, J. (ed.). *The Handbook of Phonological Theory*. Blackwell. 206–244.
- Đorđić 1931: Đorđić, Petar. 1931. „Samoglasničko I.“ *Južnoslovenski filolog* 11: 219–222.
- Hajman 1984: Hyman, Larry. 1984. *A Theory of Phonological Weight*. Dordrecht: Foris.
- Hejz 1989: Hayes, Bruce. 1989. „Compensatory Lengthening in Moraic Phonology.“ *Linguistic Inquiry* 20: 253–306.
- Hejz 1995: Hayes, Bruce. 1995. *Metrical Stress Theory. Principles and Case Studies*. Chicago University Press.
- Huper 1976: Hooper, Joan B. 1976. *An Introduction to Natural Generative Phonology*. New York: Academic Press.
- Ivić 1958a: Ivić, Pavle. 1958. *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung*. Erster Band. Allgemeines und die stokavischen Dialektgruppe. The Hague: Mouton.
- Ivić 1958b: Ивич, Павле. 1958. „Основные пути развития сербохорватского вокализма.“ *Вопросы языкознания* 7: 3–20.
- Ivić 1965: Ivić, Pavle 1965. „Prozodijski sistem savremenog srpskohrvatskog standardnog jezika.“ *Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kurylowicz*. Wrocław–Warszawa–Kraków. 136–144.
- Ivić 1967: Ivić, Pavle. 1967. „Milan Surdučki, The Distribution of Serbo-Croatian Consonants.“ *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 10: 227–236.
- Ivić 1968a: Ivić, Pavle. 1968. „Razvoj principa distribucije fonema u srpskohrvatskom jeziku.“ *Književnost i jezik* 15: 13–32. [Referat za Šesti međunarodni kongres slavista u Pragu 1968.]
- Ivić 1968b: Ivić, Pavle. 1968. „Vokalske grupe u srpskohrvatskom književnom jeziku.“ *Slavia Orientalis* 17: 315–319.
- Ivić 1976: Ivić, Pavle. 1976. „Serbocroatian Accentuation: Facts and Interpretation.“ Magner, T. F. (ed.). *Slavic Linguistics and Language Teaching*: Slavica Publishers, Inc. 34–44.
- Klements 1990: Clements, George N. 1990. „The Role of the Sonority Cycle in Core Syllabification.“ Kingston, J. i M. Beckman (ed.). *Papers in Laboratory Phonology I: Between the Grammar and Physics of Speech*. Cambridge: Cambridge University Press. 283–333.
- Lehiste i Ivić 1967: Lehiste, Ilse i Pavle Ivić. 1967. „Some Problems Concerning the Syllable in Serbocroatian.“ *Glossa* 1: 126–136.
- Leskin 1911: Leskien, August. 1911. *Untersuchungen über Quantität und Betonung in den slavischen Sprachen. Slavische und Baltische Forschungen*. Leipzig 1975.
- Selkirk 1984: Selkirk, Elisabeth O. 1984. „On the Major Class Features and Syllable Theory.“ Aronoff, M. i R. Oehrle (ed.). *Language Sound Structure*. Cambridge: MIT Press. 107–136.
- Stanojčić i Popović 1995: Stanojčić, Živojin i Popović, Ljubomir. 1995. *Gramatika srpskog jezika*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd.
- Surdučki 1964: Surdučki, Milan I. 1964. „Distribution of Serbo-Croatian Consonants.“ *The Slavic and East European Journal* 8: 159–181.
- Zec 1995: Zec, Draga. 1995. „Sonority Constraints on Syllable Structure.“ *Phonology* 12: 85–129.
- Zec 1997: Zec, Draga. 1997. „O prozodijskoj strukturi reči.“ *Južnoslovenski filolog* 53: 35–58.